

РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ (Београд)

НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ У ВУКОВИМ ЗБИРКАМА, СА ЛИНГВИСТИЧКОГ АСПЕКТА

0.0. Народну пјесму *Иван Николин* Вук овако коментарише: „Ово је све истинска истина: а и у осталијем црногорскијем пјесмама више је историје него поезије” (4, 83 нап.)¹. Ако ово запажање модификујемо и кажемо: црногорске епске пјесме нијесу само поезија него и историја, потребно ће бити ближе одредити карактер драгоцених историјских података које оне садрже. Прво, историју у овим пјесмама треба посматрати много шире него што се то обично мисли и чини и у њу укључити историју језика, културе, митолошких садржаја, пјесничких формула. И, друго, историја је у овим пјесмама више или мање запретана у фолклорном ткиву: њу треба откривати, ослобађати од наноса секундарних фолклорних интерпретација, служећи се при том методима лингвистичке реконструкције текста са формалног и културолошко-семантичког аспекта.

У овом раду на одабраним примјерима из Вукових збирки народних пјесама желимо да укажемо на значај фолклорних текстова за реконструкцију примарних ликова у антропонији, топонимији и апелативној лексици.

1.0. У а н т р о п о н и м и ј и, историјској и фолклорној, нарочито је сложен однос између патронима на *-ић*, презимена на *-ић* и њихових посесивних облика.

1.1. Дајући познатој пјесми наслов *Женидба Максима Црнојевића* Вук је, заправо, приписао антропониму јунака компоненту *Црнојевић* као презиме. У тексту пјесме, међутим, Максим се ни-

¹ Примјери се наводе према Нолитовом издању из 1977. године *Српских народних пјесама* Вука Стеф. Карацића (прва бројка означава књигу, а друга страну).

гдје не назива Црнојевић. Допунска компонента именовања јунака везује се за оца, односно за очево име, а изражава се синтагмом *син* + посесивни придјев од очевог имена (или одговарајућа посесивна замјеница):

грднијега у хиљади нема
од *М а к с и м а*, *сина Иванов*а (2, 330);
а он даде *сину Иванову* —
грдну земљу Скадар на Бојани (2, 354);
да он проси лијепу ћевојку
за *М а к с и м а*, за *сина својега* (2, 328);
да скинемо перје и челенку
са *М а к с и м а*, мила *сина мога*,
на Милоша Обренбеговића (2, 341);
ја ти враћај благо са јабане,
са вашег војводе Милоша,
те удари на *М а к с и м а твога* (2, 347).

Граматички оформљена друга компонента антропонима помиње се тек после исламизације:

а *Максиму* име набедоше —
С к е н д е р - б е ж е Иванбеговићу (2, 354).

Друга компонента антропонима је, према томе, патроним (име по оцу), који се може реконструисати у примарном лику *Ивановић* (= Иванов син).

Патроним је и облик *Обреновић* (= Обренов син): Милош *Обреновић* (2, 340), *Обреновић* Јован (2, 353). Овај посљедњи након примања ислама добија име: Мамут-беже *Обренбеговићу* (2, 354). Занимљиво је да је његово ново, муслиманско име послужило као база за формирање презимена (уп. Вукову биљешку: „Мамутбеговићи и сад заповиједају у Пећи” [2, 354 нап.]).

Пјесма се односи на онај период кад су презимена (наследна породична имена) била у самом зачетку формирања, кад су још била нестабилна и факултативна. Према генеалогским историјским реконструкцијама Црноје је био један од даљих предака Ивана (Иван-бега), господара Зете од 1465. године. Црнојеви синови појављују се на историјској позорници седамдесетих година прије тога, средином посљедње деценије XIV вијека². Облик *Црнојевић* у антропониму *Радич Црнојевић* (1396) представља патроним (име по оцу) 'Црнојев син'. Иста компонента, преносећи се с кољена на кољено, постаје наследно породично име, па се тако

² Види: *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле* [према таблицама Алексе Ивића припремили Душан Мрђеновић, Александар Палавестра и Душан Спасић], Београд, 1987, стр. 147—152; *Историја Црне Горе*, књ. друга, том други, *Црна Гора у доба обласних господара*, Титоград, 1970, стр. 282.

именује у једном которском споменику и Иван Црнојевић 1488. године³. Морамо, међутим, разликовати историјску реконструкцију од фолклорне интерпретације. Народни пјевач облике на *-ић* осмишљава као патрониме, који су још доминатна семантичка категорија у његовом језичком осјећању, са живим творачким механизмом. Зато можемо закључити да наслов *Женидба Максима Црнојевића* својом посљедњом компонентом није фолклорно аутентичан.

1.2. У пјесми *Перовић Батрић* такође је одржана двочлана формула — лично име и патроним:

нит' је вила, нити гуја љута,
већ то цвили *Перовић Батрић* у (4, 7);
Тјеша њега *Перовић Радуле* (4, 8).

Да је облик *Перовић* оvdје патроним показује антропоним њиховог оца:

то небила сиња кукавица,
већ то био *Вучићевић Перо*,
мио бабо *Перовић - Батрића* (4, 8)

Перо је *Вучићевић* (= Вучићев син), а Батрић и Радул(е) су *Перовићи* (= Перови синови). Патроним је могао имати множину, али се односио само на прву генерацију мушких потомака:

седам брата, седам *Перовића*,
хоће дати седам цевердара (4, 7).

Антропоним њиховог противника представља, вјероватно, зачетак формирања породичних имена (презимена):

двадест брата, двадест *Ђоровића*,
хоће дати двадест цевердара,
а кадуне буле *Ђоровића*
даће свака ситне перишане
и са грла злаћене Ђердане (4, 9).

Тешко је претпоставити да се оvdје говори о рођеној браћи (отуда претпоставка да облик *Ђоровић* већ није патроним), мада није искључена ни пјесничка хипербола и фолклорна употреба бројева (што би значило да у пјесми има више поезије него историје, бар у овом детаљу). У сваком случају треба полазити од тога да се патроними нијесу губили нити су се формирала презимена истовремено у свим патријархалним заједницама.

³ Risto Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV—XVI vijek)*, knj. I, Cetinje, 1963, str. 143.

1.3. Патронимско значење облика на *-ић* дуго се одржавало, што показују бројни примјери. Патронимским обликом се именују следећи јунаци: *Мехмедовић* Мујо (4, 324), отац му се зове *Мехмед*; *Пуљевић* Мило (4, 76), брат му је Радован *Пуљев*; Муча *Раичевић* (4, 80), јер се помиње и као Муча *Раичев*; *Огашевић* Мурат (4, 321), пошто се назива и *Огашев* Мурат; паралелни су и ликови Амет *Бећировић* — *Бећиров* Амет (4, 57—58); *Кајовић* Демир (4, 264), јер се помињу *Кајо* и *три Кајова сина* (4, 265); стих: па дозива Рашка *Бојанина* (4, 75) доказује матронимско значење у стиху: с њом се бију оба *Бојанића* (4, 74). Наравно, бројни су и примјери у којима се не може утврдити да ли је посвједочено значење патронима или породичног имена (презимена). Формално такву разлику није могуће успоставити пошто су патроними на *-ић* прерасли у презимена.

Могло би се помислити да је облик *Даковић* у пјесми *Први ударац турски на Грахово* (1836) патроним и да је Јаков *Даков син*: Одметну се *Даковић* Јакове (4, 269). То као да потврђује антропоним његовог сина Антуна у истој пјесми: њега уби *Јакововић* Анто (4, 324). У варијанти пјесме *Смрт Смаил-аге Ченгића* Јаков се именује обликом на *-ев* од имена *Дако*: од војводе *Дакова* Јакова (4, 301). У варијанти пјесме *Први ударац турски на Грахово* (*Опет то, али дружчије*, 4, 278—284) види се, међутим, да је Јаков *син Перов*, док је *Дако* родоначелник братства:

и ту нађе тридест Граховљана,
све бољега и ваљанијега,
и у њима два Перова сина,
по имену Лака и Јакова (4, 282).

Овај примјер неподударања фолклорне интерпретације облика на *-(ов)ић* и њиховог стварног значења (које реконструишемо на основу историјских података, предања и сл.) није тешко објаснити. Како су се у истом значењу употребљавали посесивни придјев на *-ов* и патроним на *-овић*, народни пјевач је примијенио обрнуту аналогију, па је облик на *-овић* (*Даковић*) и у значењу породичног имена интерпретирао као патроним и замијенио га синонимом на *-ов* (*Даков*).

1.4. Новијега је поријекла трочлана формула антропонима — из периода већ формираних презимена:

друго с њиме Б а ј о *Маговићу*
од јакога братства *Булајића* (4, 277);
соко сиви *Голубовић* В у к о
од крваве куће *Перовића* (4, 313).

У посљедњем примјеру *Вуко* је лично име, *Голубовић* патроним, а *Перовић* презиме. Његов син је Ј о в а н *Вуковић* (4, 320), тј. Вуков син, а синовац М а р к о *Мрковић* (4, 319). Примјер одражава

антропонимски систем у коме су презимена формирана, али се паралелно употребљавају и патронимски облици.

Могоа је уз лично име бити употребљен ужи и шири породични назив, као у примјеру:

Оно су ти два брата *Шакића*
са Трешњева од *Банићевића* (4, 313).

Да су оба облика на *-ић* породична имена, показује примјер из исте пјесме:

а пред четом *Горчинов* Ш а б а н е
од *Шакића* од *Банићевића* (4, 320).

2.0. Као резултат губљења посесивних придјева од патронима на *-ић*, чији је мушки род био хомонимичан самом патрониму, долази до формирања специфичног патронимског посесивног генитива⁴.

2.1. Из синтагме типа *Марковића кућа*, у којој је прва компонента првобитно била облик женског рода посесивног придјева са суфиксом **-ь* од патронима, издвојио се, после губљења језичког осјећања за овај тип придјева, посесивни генитив као граматичко средство за изражавање припадности. Овај посесивни генитив обилно је посвједочен у народним пјесмама које су биле предмет наше анализе. Управна именица могла је имати различито значење:

а) стамбени објекат: до бијеле *Тошковића куле*, још и б'јелу к у л у *Тошковића* (4, 25); на јуначки о ц а к *Радовића* (4, 43);

б) географски објекат: у зелено по љ е *Драговића* (4, 246); на зелену Бару *Зајовића* (4, 308); на широку до л у *Реповића* (4, 29); у крваву г о р у *Ђеранића* (4, 261);

в) животиња: дигле су се о в ц е *Војводића* (4, 57); на *Чавића* помамну д о р и н у (4, 238);

г) предмет: оба уби ши б а *Даковића* (4, 276); и њих уби п у ш к а *Булајића* (4, 276); до крваве с т у п е *Поповића* (4, 235).

2.2. Преузимајући семантичку функцију посесивних придјева, посесивни генитив преузима и њихову синтаксичку функцију. Тако је била могућа — и широко раширена — функција издвојеног атрибута, посебно при редупликацији предлога: Кад два п у с т а с т а д а оставише, *Кајовића* и *Мустафагића* (4, 266); а оста ви до двије т о р и н е, *Кајовића* и *Мустафагића* (4, 264); ал' ти драго удрит на т о р и н у *Кајовића* ја *Мустафагића*? (4, 264); на најпрву приступи т о р и н у у Пиштете на *Мустафагића* (4, 261);

⁴ Опширније у: Р. Маројевић, *Прасловенска adiectiva possessiva tunc* Творимић (од патронима типа Творимић), њихова судбина и трагови у словенским језицима, Јужнословенски филолог, 1982, књ. XXXVIII, стр. 98—100.

он отиде Спужу на крајину, на сараје на *Међикућића* (4, 83);
А удари ускок Радојица на торине на *Банићевића* (4, 318);
и ја добох на једну торину, на торину на *Ђулуповића* (4, 31).

Траг некадашње придјевске функције облика на *-ић* могли бисмо имати у примјеру:

Па с' отоле опет примакао
на Улуке на *Беширевиће*;
и ту набе три Беширевића (4, 261).

Облик *Беширевиће* могао би бити тумачен као атрибут уз облик *Улуке*, али исто тако и као облик акузатива множине патронима (или презимена).

2.3. Обликом посесивног генитива од патронима на *-ић* изражавало се и значење женског презимена. У примјеру:

А Малиша ни хабера нема,
него води Зилу *Кајовића* (4, 267)

Зила је *Кајова* кћи и сестра Демира *Кајовића*. Примјер показује да су овакви антропоними могли настајати граматичким преображајем посесивног придјева од братовог патронима и замјеном апелатива *сестра* личним именом: *Кајовића* (= Кајовићева) *сестра* → *Којовића Зила*⁵.

2.4. Црногорске пјесме показују да се генитив патронима употребљавао и за означавање породичног имена (уз апелативну именицу или мушко лично име): Ту погибе куча *Шеховића* (4, 276); и остало братство *Вујачића* (4, 275); па окупи браћу *Божовића* (4, 83); и од Брда *Војводића Бего* (4, 53); пред другом је *Мраговића Јело* (4, 58); а друго је *Каро Реџовића* (4, 78); код оваца *Стојковића Мато* (4, 78); пред четом је *Бего Зотовића*, за бегом је *Сулџо Цаковића* (4, 81); али иде *Хрџотића Муго* (4, 84).

2.5. Видјели смо да је придјеве на **-ь* од патронима замијенио посесивни генитив. Замјена посесивног генитива придјевима на *-ев* новија је појава. Може се сматрати да су придјеве на *-ев* најприје добијали они патроними који у својој морфемској структури већ нијесу имали овај суфикс: на бијеле дворе *Ченгићеве* (4, 37); уп. у истој пјесми облик генитива: Глас допаде на дворе *Ченгића* (4, 42).

3.0. Народне пјесме дају драгоцјене податке који, заједно с подацима из других историјских извора, указују на примарне ликовне топонима.

3.1. Фолклорни текстови показују паралелну употребу топонима *Никшић* и *Никшићи*.

⁵ Види у раду из нап. 4, стр. 101.

а) Плуралиски облик *Никшићи* заправо је племенско име које се пренијело на мјесто гдје то племе живи:

Подиже се Осмо у *Никшиће*,
у *Никшиће* у своје пунце (4, 21);
и умину село Озриниће,
докле дође у *Никшиће* граду (4, 61);
скоро ћ' Ибро у *Никшиће* поћи (4, 238);
Дође књига у *Никшиће* равне (4, 291).

б) Сингуларни облик *Никшић* је настао, по нашем тумачењу, елипсом именице *град* у синтагми *Никшић град*, у којој је прва компонента мушки род посесивног придева на ^{*-ъ} *од патронима*⁶. Ово наше тумачење посредно потврђује честа употреба синтагме *Никшић град*:

одведох је ка *Никшићу граду* (4, 32);
то је глава од *града Никшића* (4, 35);
до *Никшића, града* бијелога (4, 213);
један другом даре доносимо:
ја ћу теби од Рисна бијела,
а ти мени од *града Никшића* (4, 321).

Поред тога, именица *грађани* долази у значењу 'Никшићани', а придејев *градски* у значењу 'никшићки', што све указује на поријекло сингуларног облика топонима.

Занимљиво је да наслов *Војевање Црногораца и Руса на Никшиће* не одговара садржају у погледу топонимског лика. Док је у наслову плуралиски облик, у тексту је искључиво облик сингулара: да *Никшића* отму од Турака (4, 212); на помолу бијела *Никшића* (4, 212); па *Никшића* тврдо опасаше (4, 213); разумије се, осим примјера који се може читати на два начина: да поштеде од *Никшића* Турке (4, 213).

3.2. У неким фолклорним текстовима појављује се топоним *Цетиње* у средњем, а у другом — у женском роду. Да ли ти подаци имају неког значаја за реконструкцију примарног лика топонима?

У *Женидби Максима Црнојевића* појављује се хидроним *Цетиња вода*:

од Жабљака до воде *Цетиње* (2, 336);
од Жабљака до *Цетиње воде* (2, 336);
Нек одмакну коње од обале
од студене од *воде Цетиње*,

⁶ О постанку топонима *Никшић* — *Никшићи* види у: Р. Маројевић. *Методолошка питања ономастичких истраживања*, Црногорски говори, Титоград, 1984, стр. 238—239, 252.

е се могу коњи покидати
у *Цетињу воду* поскакати (2, 339);
поље тутњи, а планина јечи,
Цетиња се вода ушљускује (2, 340).

Уз први наведени примјер В у к ставља напомену: „Код Жабљака је вода *Морача* (...); а вода је *Цетиња* чак у Далмацији (...)" (2, 336 нап.).

Облик женског рода појављује се и у пјесми *Поп Црногорац и Вук Копривица*:

Вино пију млади Црногорци
у *Цетињи*, усред Горе Црне (4, 14);
Књига, мати, из *Цетиње* равне,
а од снахе црногорског кнеза (4, 15).

У наведеним примјерима посвједочен је топоним *Цетиња*. У истој пјесми налазимо у топонимском значењу *цетињско врело*:

оде право *врелу цетињскоме* (4, 16).

Уз овај посљедњи примјер В у к дописује свој коментар: „Овдје је пјевач помијешао црногорско племе Цетиње с далматинском водом Цетином" (4, 16 нап.).

Облик *Цетиња* појављује се, међутим, и у пјесми *Бој Црногораца с Махмут-пашом*:

на *Цетињи* развалили цркву (4, 50);
на *Цетињи* развалио цркву (4, 51).

У пјесми *Смрт Смаил-аге Ченгића* помиње се, уз топоним *Цетиње*, именица *врело*:

Јесу ишла три дробњачка бана,
јесу ишла на *врело Цетињу*
у владике, црногорског краља (4, 287);
Побјегоше на *врело Цетиње* (4, 300).

Облик у првом примјеру је неубичајен: могао би се тумачити као датив од *Цетиње*, али и као акузатив од *Цетиња*.

Чини нам се да је тешко објашњавати овакву употребу простом контаминацијом — и то на тако удаљеном географском простору. Прије би се могло прихватити да је примарни лик топонима био *Цетиња вода* и *Цетиње врело*. Познато је да је на Цетињу некад постојала нека ријека, која је пресушила. У реконструисаним хидронимима прва компонента би могао бити посесивни придјев на *-јь од неког антропонима **Сетуња* (уп. презиме *Цетинић* од старијег *Цетињић*). Да и водени објекти могу имати посесивно значење показује топоним *Ријека Црнојевића* (= Црнојевићева ријека). Кад је престала мотивисаност хидронима, облик женског

рода се изгубио (*Цетиња вода*), а облик у средњем роду је супстантивизиран па се почео везивати за именицу средњег рода *поље*: док добоше на *поље Цетиње* (4, 245); Књигу посла на *поље Цетиње* (4, 275).

3.3. Савремени топоним *Дуга* (ген. *Дуге*, дат.-лок. *Дуги*) био је првобитно синтагма описни придјев + именица (*Дуга пољана*):

Ја поћерах уз пољану Турке,
док доћерах врх *Дуге пољане* (4, 30).

Елипсом именице *пољана* добили смо поименичени придјев одређеног вида *Дуга* (ген. *Дуге*, дат.-лок. *Дугој*):

чекај њега у *Дугој* крвавој (4, 238);
све смо данас у *Дугој* проишли (4, 240).

Даљом супстантивизацијом добили смо топоним именичке промјене.

3.4. У примјеру: прелећеше Грахово и *Звршно* (4, 10) посвједочен је старији, фонетски измијењен, лик топонима *Дврсно*. Топоним се реконструира у примарном облику као *Zvrstno* — поименичени придјев средњег рода изведен суфиксом *-нъ* од именице *зврст* 'врста руде, мекан камен'⁷. Фонетске промјене које су настале послје губљења полугласника (*стн > сн; сн > ин*) могу да нам помогну у тумачењу других савремених топонима. Тако, на примјер, село *Бршно* код Никшића првобитно је било *Vbrstno* — мјесто гдје се бере брст.

4.0. Од примјера из а п е л а т и в н е л е к с и к е задржаћемо се само на једном:

Ја се дигнем, побратиме Марко,
о Јовању, по *Божићу дану*,
и покупим седам-осам друга (4, 31).

Обично се сматра да је овдје адвербијална предлошко-падежна веза по *Божићу* уметнута у израз *Јовањдан* (види у Рјечнику ЈАЗУ). Такво тумачење произлази и из примијењене интерпункције.

Послије нашег тумачења постанка назива вјерског празника *Божић* као супстантивизираниог посесивног придјева на **-ъ* од патронима *božićь* 'Богов син', насталог из синтагме *božićь дънь* (= божићев дан) елипсом именице *дънь > дан*⁸, чини нам се да се

⁷ О постанку топонима *Зврсно* види у: Р. Маројевић, *Ономастички ликови у Историји о Црној Гори Василија Петровића*, Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, Титоград, 1987 (у штампи).

⁸ Р. Мароевич, *Заметки по историческому словообразованию. 4. С.-хорв. božićь*, *Этимология* 1983, Москва, Наука, 1985, стр. 85—88. Српскохрватска верзија чланка објављена је у Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор, 1980 (1984), књ. XLVI, св. 1—4, стр. 56—58.

ово мјесто мора другачије објашњавати и писати са другачијом интерпункцијом: о Јовању, по *Божиху дану*. Ми сматрамо да је овдје посвједочена управо синтагма *Божих дан* (= Божићев дан), од које полазимо у тумачењу назива *Божих* (у значењу вјерског празника), и именица *Јовање* „Јовандан“. У називу *Јовањдан* < *Јовањ* (= Јованов) *дњ* послје губљења посесивних придјева на -јь његове компоненте су срасле у једну ријеч, зато искључујемо могућност уметања предлошко-падежне везе, како се овај стих иначе тумачи.

Радмило МАРОВИЧ (Белград)

НАРОДНЫЕ ПЕСНИ ИЗ ЧЕРНОГОРИИ В СОБРАНИЯХ
ВУКА КАРАДЖИЧА
(лингвистический аспект)

Резюме

В настоящей работе рассматривается вопрос о значении фольклорных текстов для реконструкции первичных форм антропонимов, топонимов и апеллативов.

Заглавие песни *Женидба Максима Црнојевића*, данное Вуком Караджичем, не совсем соответствует фольклорному тексту: хотя форма *Црнојевић* исторически реконструируется как фамилия, формы на *-(ов)ич* в поэтической структуре произведения выражают дофамильное (патронимическое) значение, поэтому антропоним сына реконструируется в форме *Максим Иванович* (имя и отчество). Форма *Перовић* в песне *Перовић Батрић* является также патронимом. Засвидетельствованные формы родительного принадлежности патронимов в топонимии (к ула *Тошковића*) и антропонимии (Зила *Кајовића*) подтверждают ранее выдвинутое автором их адъективное толкование (Јужнословенски филолог, Белград, 1982, т. 38).

Фольклорные тексты показывают параллельное употребление форм ойконима *Никшић* (адъективного происхождения) и *Никшићи* (племенное название по происхождению). Ойконим *Цетиње*, как показывают черноморские эпические песни, восходит к гидронимам *Цетиња вода*, *Цетиње врело*. Топоним *Дуга* возник из словосочетания *Дуга пољана* в результате субстантивации. Ойконим *Звршино* (современное *Дврсно*) восходит к форме *Zvrstyno*.

Стих „О Јовању, по Божиху дану“, в котором засвидетельствовано словосочетание *Божих дан*, подтверждает ранее предложенную автором словообразовательно-семантическую реконструкцию названия религиозного праздника *Божих* 'рождество' < *Војисъ дњ* (Этимология, 1983, М., 1985).